

Ağrı İli Tunç Çağı Mezarlarının Sınıflandırılması ve Değerlendirilmesi

Hacer KUMANDAŞ*

Özet

Kafkaslardan Anadolu'ya geçiş güzergâhında yer alan Ağrı, Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşim görmeye başlamıştır. Bölgede İlk Tunç Çağı'ndan, Demir Çağı'na kadar Karaz Kültürü etkili olurken, Demir Çağı'nda bölgeye Urartuların hâkim olduğu görülmüştür. Karaz Kültürü'nde en yaygın mezar olarak kurganlar ile karşılaşılmaktadır. Ağrı ilinde tespit edilen ve çoğunluğu soyulmuş olarak karşımıza çıkan kurganların en önemlileri, Yaygınyurt, Suluçem ve Bozkurt Kurganlarıdır. Kurganlarda yapılan yüzey araştırması ve kazılardan ele geçen seramikler, bu mezarların Güney Kafkasya ve İran Azerbaycan'ında olduğu gibi Erken Transkafkasya Dönemi'nin sonundan, Orta Demir Çağı'na değin uzanan bir süreç içinde kullanıldıklarını ortaya koymaktadır. Bu çalışma ile Ağrı ilinde Tunç Çağı'nda, bölgenin konumu gereği Ağrı ilinin üstlendiği stratejik önemi, bölgede yaşamış olan kültürlerin yansımaları olan mezar tipleri ışığında ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Karaz Kültürü, Kurgan, Bronz Çağ, Doğubayazıt

Classification And Evaluation of Bronze Age Tombs In Ağrı Province

Abstract

Ağrı, which is located on the transition route from the Caucasus to Anatolia, has been inhabited since the Late Chalcolithic Age. While the Karaz Culture was influential in the region from the First Bronze Age to the Iron Age, it was seen that the Urartian dominated the region in the Iron Age. Kurgans are the most common tombs in Karaz Culture. The most important of the kurgans identified in the province of Ağrı and the majority of which are found to be robbed are Yaygınyurt, Suluçem and Bozkurt Kurgan. The ceramics recovered from the surveys and excavations in the Kurgans reveal that these tombs were used in a period from the end of the Early Transcaucasian Period to the Middle Iron Age, as in the South Caucasus and Iranian Azerbaijan.

It is aimed to reveal once again the existence of the cultures that dominated the region in the Bronze Age in the Eastern Anatolia Region in the province of Ağrı in the light of the tomb types that are the reflections of the cultures that lived in the region in this study.

Keywords: Ağrı, Karaz Culture, Kurgan, Bronze Age, Doğubayazıt

*Kars Kafkas Üniversitesi, yanmazhacer@gmail.com

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-3389-9281>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Kumandaş, H. (2023). Ağrı ili Tunç Çağı mezarlarının sınıflandırılması ve değerlendirilmesi. *Küllüye*, [Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı], 567-581. <https://doi.org/10.48139/aybukulluye.1357398>

Makale Bilgisi / Article Information:

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
8 Eylül 2023	3 Ekim 2023	Derleme Makalesi	567-581
8 September 2023	3 October 2023	Review Article	

Extended Abstract

Ağrı, which is located on the transition route from the Caucasus to Anatolia, has been inhabited since the Late Chalcolithic Age. While the Karaz Culture was influential in the region from the First Bronze Age to the Iron Age, we see that the Urartian dominated the region in the Iron Age. Kurgans are the most common tombs in Karaz Culture. The most important of the kurgans identified in the province of Ağrı and the majority of which are found to be robbed are Yayginyurt, Suluçem and Bozkurt Kurgan. The ceramics recovered from the surveys and excavations in the kurgans reveal that these tombs were used in a period from the end of the Early Transcaucasian Period to the Middle Iron Age, as in the South Caucasus and Iranian Azerbaijan. Since the end of the First Bronze Age, the settlements in the Eastern Anatolia Region have started to deteriorate and the nomadic lifestyle has been adopted in the high plateaus, where animal husbandry is prominent.

It is revealed that the ceramic tombs unearthed during the surface research and excavations in the kurgans were used in a period extending from the end of the Early Transcaucasian Period to the Middle Iron Age, as in the South Caucasus and Iranian Azerbaijan. It is reported that the findings discovered in the Kurgan Cemetery have many similarities with the South Caucasus and Iranian Azerbaijan and that a common culture takes place in the region.

The burial areas with low stacked hills, whose diameter is 3-4 meters, have been identified from small unprocessed stones belonging to the Late Bronze / Early Iron Age also in Ağrı province. These areas are the Tepe Kale burial area in Doğubayazıt district, the burial area in Sağlıksuyu Village (Subaşı and Şorik), Hasanbey and Kertenkele Cemetery areas. The cemetery areas consisting of low stacked hills belonging to the Middle Iron Age have been unearthed in Hasanbey, Ankon, Karaburun, Eski Değirmen, Gelesor and Çetenli in Doğubayazıt. These low stacked hill tombs may have been for public use. In addition to Kurgans in Ağrı province, it is thought that cemetery areas may have been used by the public in the Early, Middle and Late Bronze Age. The first of these cemetery areas is located on the western slope of the Dorukdibi mound, Tutak district of Ağrı province. It is identified that there are stone mesh chest tombs with round and rectangular plans belonging to the Early Bronze Age in this area. Another is the cemetery in Gönlüaçık Castle in Patnos district of Ağrı province, which could have been used since the Early Bronze Age. Mostly simple earth and stone mesh tombs and a small number of two chamber tombs made of stone mesh and covered with large capstones have been unearthed in this area.

Kurgans are monumental tombs, usually used for a single person, belonging to tribal leaders, ruling class or rich people from the public. In addition to the Kurgans, people must have been buried on the slopes of the mounds that began to be used from the Early Bronze Age onwards, or in simpler graves in the cemetery areas identified on the outskirts of the castles. The burial grounds identified here,

Küllüye

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100. YILI ÖZEL SAYISI

consisting of kurgans and simpler graves, have shown us that the tombs where the rulers and aristocrats and the people are buried are different. Moreover, this clearly reveals that social class differences have begun to form among the people living in the region starting from the Late Chalcolithic/Early Bronze Age.

There are very few finds from the kurgans nowadays, which have been heavily destroyed as a result of illegal excavations. Quite a lot of ceramic pieces have been recovered from the surface of the burial ground where the Kurgans are located. These ceramic pieces are probably dead gifts from destroyed tombs. The ceramics, which are dead gifts found on the surface of the cemetery area and rarely inside the kurgan graves, show us the belief in life after death. While the round shape of the kurgans resembles the mother's womb, their height, which resembles the top protruding from the surface, resembles the external appearance of the pot-belly of a pregnant woman. In other words, this form of the kurgans suggests that they be designed to be born into a new life after death.

It is aimed to reveal once again the existence of the cultures that dominated the region in the Bronze Age in the Eastern Anatolia Region in the province of Ağrı in the light of the tomb types that are the reflections of the cultures that lived in the region in this study.

Giriş

Bu çalışmanın içeriğini oluşturan Ağrı ilinde Tunç Çağında görülen mezarların sınıflandırılması ve değerlendirilmesinde, Aynur Özfirat ve ekibinin 2000 yılından itibaren bölgede yapmış olduğu çalışmalar ve yayınlar, ana kaynağı oluşturmaktadır. Bunun yanında yine bölge ile ilgili araştırma ve incelemeler yapan, M. Işıklı & E. H. Ergürer; G. Kalmış, & M. Karageçi, ve N. Ceylan gibi hocalarımızın çalışmaları da yol gösterici niteliktedir. Yine 2019 yılında *MÖ III. Binyıl Doğu Anadolu Bölgesi'nin Ölü Gömme Gelenekleri ve Mezar Tipleri* adlı doktora tezi yapan U. Parlıtı ve 2019 da *Tunç ve Demir Çağlarında Doğubayazıt ve Yakın Çevresi isimli* yüksek lisans tez çalışması yapan N. Dadak'ın çalışmalarından da faydalanılmıştır.

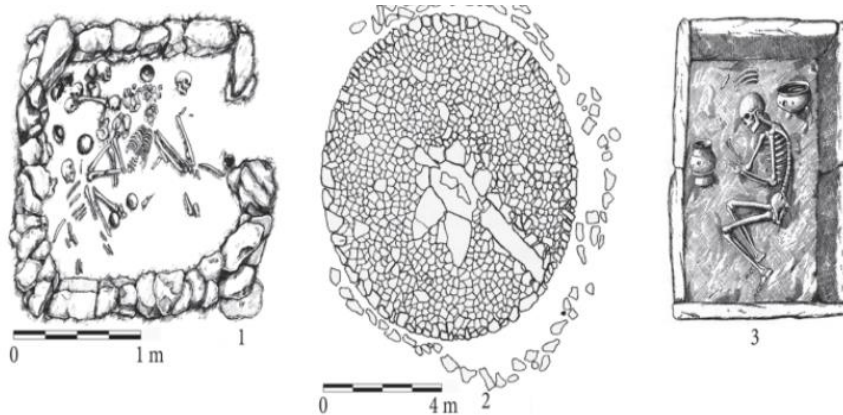
Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Murat - Van bölümü (Efendioğlu, 2018, s. 1415; Kalmış & Karageçi, 2021, s. 616) sınırları içinde yer alan Ağrı ilinin merkez haricinde, Doğubayazıt, Eleşkirt, Patnos, Hamur, Taşlıçay, Diyadin ve Tutak olmak üzere yedi ilçesi (Efendioğlu, 2018, s. 1415) vardır. Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşim gören ve önemli yol ağlarının kesişme noktasında (Nezahat, 2020, s. 361) olan Ağrı, Murat Nehri ve onun kolları (Çelik & Aydın, 2021, s. 103) ile sulanmaktadır. Ağrı ilinde, İlk Tunç Çağı'nda Erken Transkafkasya Kültürü (Işıklı & Ergürer, 2017, s. 44) veya daha yaygın bilinen adıyla Kura-Aras (Kuftin, 1943, s. 92; Altunkaynak, Işıklı & Erkmén, 2018, s. 74-75) veya Karaz Kültürü (Ceylan, 2020, s. 361) etkili olmuştur. Erken Tunç Çağı'nda Güney Kafkasya, Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu geneline hâkim olan en önemli kültürel yapı; en yaygın kullanılan ismi ile "Karaz Kültürü"dür (Burney, 1958, s.

157). Yerleşimlerini ova tabanlarına veya yamaçlara kurmuş olan Karaz Kültürü halkı kare, dikdörtgen veya yuvarlak planlı, kerpiç ya da çamur-dal örgüden inşa edilen evlerde oturmuş, tarıma dayalı hayvancılık ile geçimini (Işıklı & Ergürer, 2017, s. 45; Işıklı & Köse, 2018, s.191) sağlamıştı. Bu kültürde en yaygın mezar olarak kurganlar ile karşılaşmaktadır. Kurganlar; İlk çağ zamanında mezarların üzerine işlenmemiş taşlarla yığılarak yapılan (Mutlu, 2018, s. 75) küçük tepelerdir.

Ağrı İli, Tunç Çağı Mezarlarının Sınıflandırılması

Geç Kalkolitik/Erken Tunç Çağı'nda Kuzeydoğu Anadolu'da birden bire ortaya çıkan kurganlar bize bölgede olan büyük bir göç hareketini göstermektedir. Karaz kültürü olarak adlandırılan bu kültürün ölü gömme geleneğinin en yaygın anıt mezarları olan kurganların erken örnekleri Transkafkasya'da MÖ 3. binin ortalarından (Özfirat, 2002, s.343) beri görülmektedir. Bundan dolayı bu göç hareketi, Transkafkasya'da Doğu Anadolu Bölgesine doğru olmuş olmalıdır. Kafkaslardan Anadolu'ya uzanan göç yolu üzerinde geçiş konumunda yer alan Ağrı ilinde karşımıza çıkan kurganlar, tam da bu göç hareketini doğrulamaktadır.

Ağrı ilinde Tunç Çağında en çok karşılaşılan mezar tipi kurganlardır. Güney Kafkasya ve İran Azerbaycan'ında (Fotoğraf 1) görülen ve Ağrı ilinde de tespit edilen kurgan türü mezarlar, Erken Transkafkasya Dönemi'nin sonundan Orta Demir Çağı'na (Özfirat, 2009b, s. 636) değin uzanan bir süreç içinde yer alırlar. Kurganlar dışında, höyüklerin ve kalelerin eteklerinde, yerleşim alanlarının yakınılarında (Özfirat, 2009b, s. 636) mezarlık alanları görülmektedir. Bu mezarlık alanlarında extramural yuvarlak ve dikdörtgen plana sahip taş örgü sanduka mezarlar, oda mezarlar, çoğunlukla ise basit toprak ve taş örgü mezarlar şeklindedir.

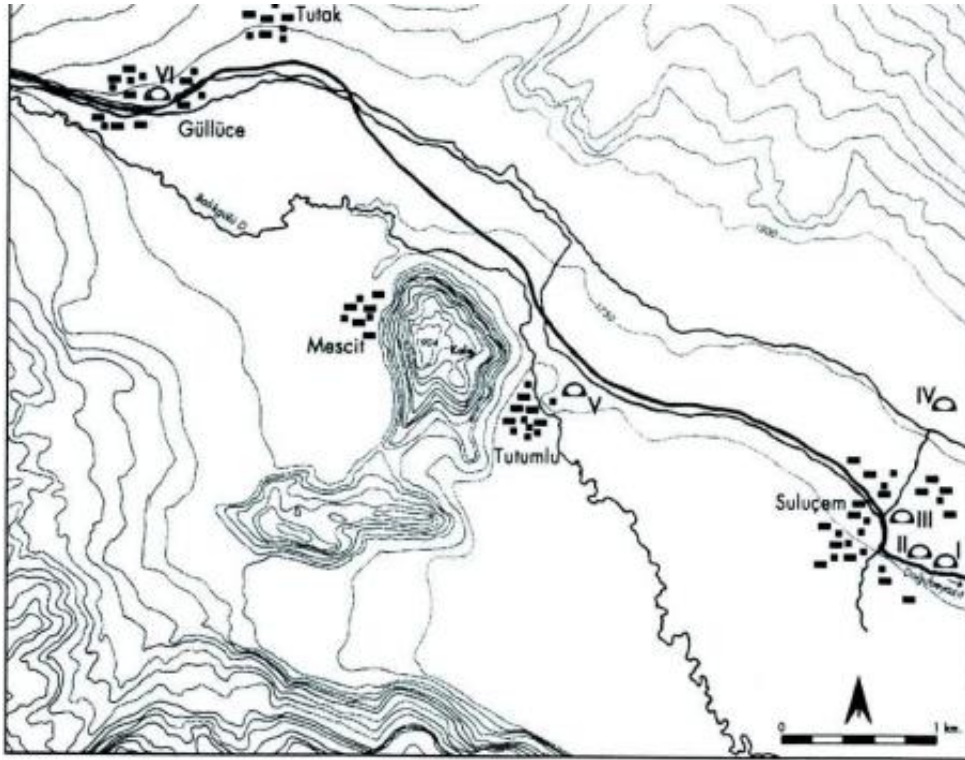

1- Dörtgen Taş Mezar 2- Kurgan Tipi Mezar 3-Taş Sandık Mezar

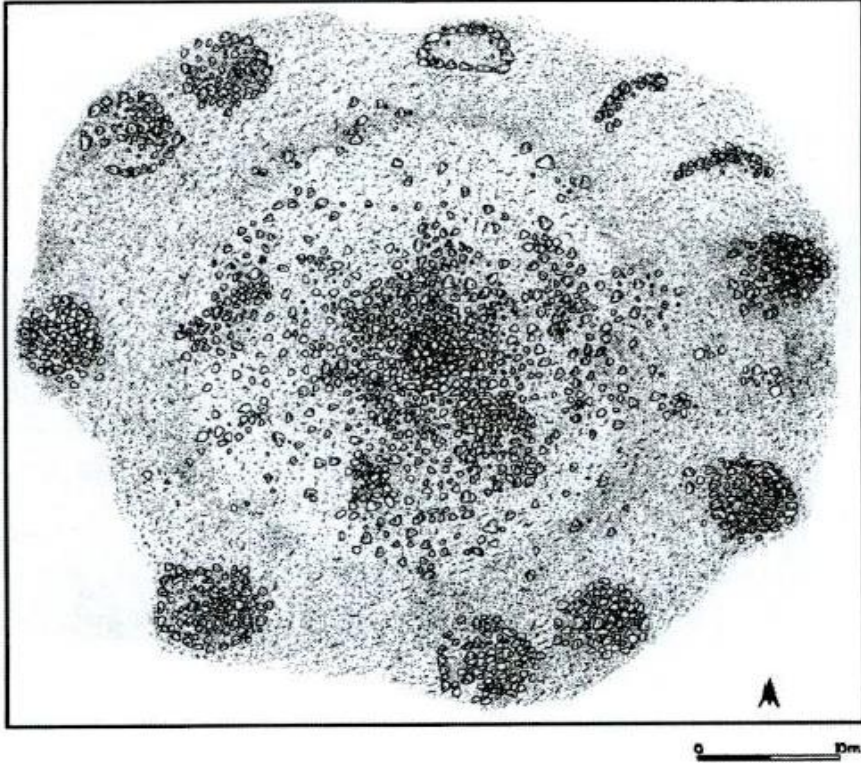
Fotoğraf 1. Güney Kafkasya'da Kura-Aras Mezarları Çizimleri (Çıvgın, s. 2023 https://www.academia.edu/36515750/Kura_Aras)

Suluçem Kurganları

Doğubayazıt-Ağrı yolunun kuzeyinde, Doğubayazıt ilçe merkezine 30 km uzaklıkta bulunan Suluçem yakınlarında (Fotoğraf: 2), Güllüce Köyü'nde, 1995 yılında Tunç Çağı'na ait, 6 adet kurgan (Özfirat, 2001, s. 71; Özfirat, 2002, ss. 344-345; Parlıtı, 2019, s. 213) tespit edilmiştir. Bu kurganlardan en ilginç (Özfirat, 2001, s. 71) Güllüce köyünün yarım km kadar doğusunda yer alan IV Nolu (Fotoğraf 3-4) kurgandır. Yapımında taş ve toprağın kullanıldığı bu kurgan, merkezi bir tepe ve bunun etrafındaki 9 adet daha küçük tepeliklerden oluşan küçük taş kurganlardan (Özfirat, 2001, s. 71-72) oluşmuştur. Bu tarz gömü şekli, daha önceden Gürcistan'daki Meskheti Kurganlarında (Lordkipanidze, 1991, s. 69 vd.; Djaparidze, 1995. s. 93 vdd Özfirat, 2002, s.345) görülmüştür. Güllüce Köyü'nün içinde yer alan VI no'lu kurganda ise, doğu-batı yönünde uzanan 3 adet çok büyük, 3.50 x 1.50 m. boyutlarında sal taşı kapak ile örtülü bir taş sandık mezar (Özfirat, 2001, s. 72) ve boyalı seramikler tespit edilmiştir. Tek kişilik bir gömünün yapıldığı bu mezar kaçak kazılarla çok fazla tahrip edilmiştir.

Fotoğraf 2. Suluçem Kurganları Çizimi. (Özfirat, 2001, s.72)

Fotoğraf 3. Suluçem IV Nolu Kurganın Çizimi. (Özfrat, 2001, s. 73)

Fotoğraf 4. Suluçem IV Nolu Kurganın İçinden Görüntü (Özfrat 2001, s.74, res. 31)

Yaygınyurt Kurganları

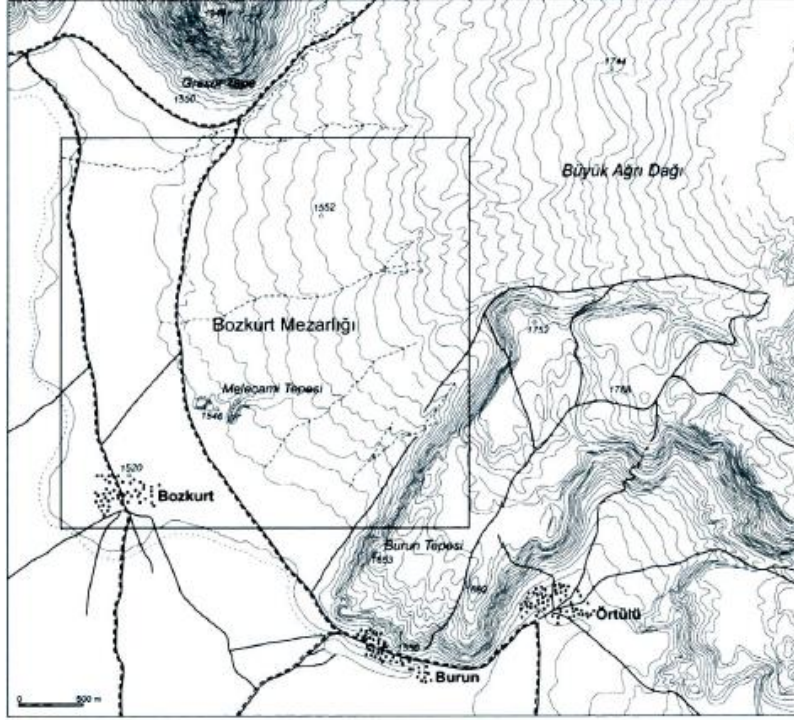
Külliye

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100. YILI ÖZEL SAYISI

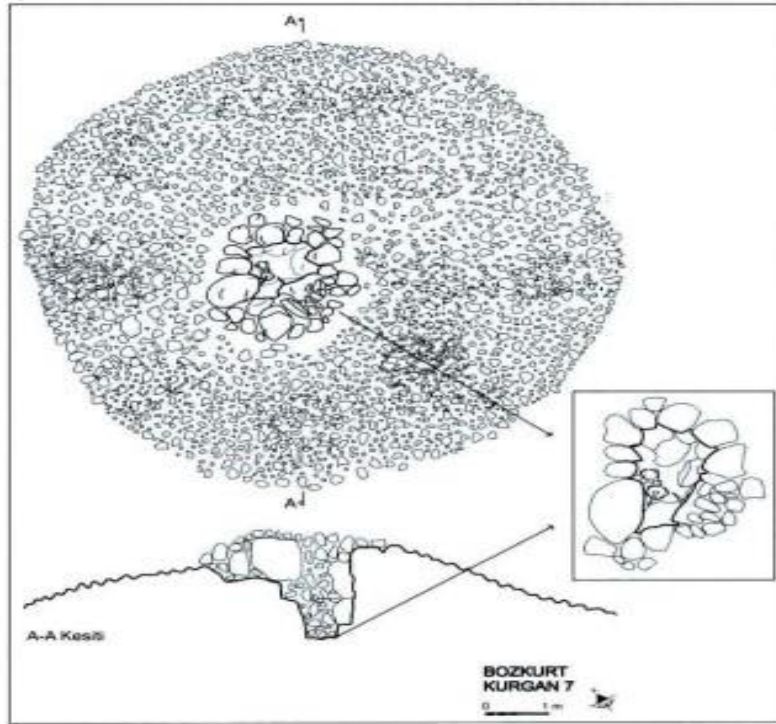
Kurganlar, Doğubayazıt-İran yoluna yaklaşık 21 km uzaklıkta bulunan Yaygımyurt Köyü'nün girişinde ve güneydoğusundaki bölgede nekropol alanında yer (Özfirat, 2012a, s. 294) almaktadır. 2011 yılında yapılan yüzey araştırmasında tespit edilen ve Orta Tunç Çağı'ndan başlayarak Son Tunç ve Demir Çağı'na tarihlendiren 11 adet kurganın hepsi de (Özfirat, 2012a, s. 294) soyulmuştur. 2017 yılında bölgede yapılan arkeolojik yüzey araştırmalarında, 14'ü aynı yerde, 3'ü ise ana mezar alanının yaklaşık olarak 100 m. doğusunda (Yardımcıel & Gizlenci, 2017 s. 61; Dadak, 2019, s. 142) toplam 17 kurgan tespit edildi.

Bozkurt Kurganları

Ağrı ili, Doğubayazıt ilçesinin 16 km. kuzeyinde yer alan Bozkurt Kurganları ile ilgili (Fotoğraf 5) ilk kazılara 2007 yılında (Özfirat, 2009b, s. 635) başlanmıştır. 2009-2010 yılları içerisinde tespit edilen 34 kurgandan 18 âdetinin kazısı (Özfirat, 2012b, s. 534) yapılmıştır. Ağrı Dağı'nın eteğindeki bu mezarlarda yapılan kazı çalışmalarının neticesinde, mezarların çoğunlukla kurgan türünde olduğu tespit edildi. Mezarlık alanında, Orta Tunç ve Son Tunç/Erken Demir Çağı'na (Özfirat, 2009b, s. 642) ait olan çanak çömlekler çoğunlukla yüzeyden elde geçti. 2007 yılında ilk yapılan kazılarda mezarlığın kuzeybatısında incelenen 7 adet kurgandan ve güneydeki Melecami Kayalığı'nın güney eteklerinde alçak kurgan türünde temizlenen iki mezardan, 7 no'lu kurgan hariç, (Fotoğraf 6-7) tümü kaçak kazı ile (Özfirat, 2009b, 635-639) soyulmuştur. 2009-2010 yıllarında yapılan kazı ile ortaya çıkarılan 32 nolu taş sanduka mezarın içinde insan iskeleti tespit edildi. Bu mezarın içinde bulunan hayvan iskeletleri ölü yemeği (Parlıtı, 2019, s. 215-216) olarak değenlendirilmektedir. Yapılan çalışmalar sonucunda Bozkurt Kurganları'nın Orta Tunç Çağından itibaren kullanım gördüğü anlaşılmıştır. Burada karşımıza çıkan kurganların, işlenmemiş küçük taşlarla yapılmış yığma tepelerin, 0.60 ile 4 m. arasında değişen yükseklikte ve yaklaşık 8 ile 12 m. çapında olmaları ortak özellikleridir. Yığma tepenin altındaki mezarlar taş örgü veya taş sandıktır (Özfirat, 2009b, s. 637). Kurganlarda tespit edilen buluntular Güney Kafkasya ve İran Azerbaycan'ı ile oldukça fazla benzerlikler olduğunu (Özfirat, 2008, s. 71; Özfirat, 2012b, s. 534; Parlıtı, 2019, s. 228), ortak bir kültürün bölgede cereyan ettiğini ortaya koymaktadır.

Fotoğraf 5. Bozkurt Mezarlığı Topografik Planı (Özfirat, 2009b, Çiz. 1)

Fotoğraf 6. Bozkurt 7 Nolu Kurganın Çizimi (Özfirat, 2009b, Çiz. 9)

Külliye

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100. YILI ÖZEL SAYISI

Fotoğraf 7. Bozkurt 7 Nolu Kurganın İçinden Görüntü (Özfirat, 2009b, Res. 18)

Melecami Kurganları

Ağrı Dağı'nın Doğubayazıt Ovası ile birleşen batı yamacında Melecami Höyüğü ve Mezarlık 1, yamacın hemen doğusundaki yüksek tepenin güney kısmında Kale I, Kale II, Mezarlık 2, tepenin diğer ucunda kuzeybatı yönde tek ise bir kurgan (Mahmut Burnu) (Özfirat, 2014, s. 211) yer alır. Mezarlık 1 alanında, Orta Tunç Çağından (MÖ 2300/2200-1400/1300) başlayarak Son Tunç-Erken Demir Çağı (MÖ 1400/1300-900) boyunca kullanıldığı anlaşılan 32 adet kurgan kazılmıştır (Özfirat, 2014, s. 211). Muhtemelen yönetici sınıfa ait olan bu kurganlar, kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Kale I, Son Tunç-Erken Demir Çağına, Kale II ise Urartu Dönemine aittir. (Özfirat, 2014,211; Özfirat & Coşkun, 2014, s. 146-147).

Mahmut Burnu Kurganı

Bu kurgan, Ağrı Dağı'nın Doğubayazıt Ovasıyla birleşen batı yamacının doğusundaki Bozkurt Kurganları'nın kuzeybatı yönünde (Özfirat 2014, s. 211) yer almaktadır. Muhtemelen bir yöneticiye ait olduğu düşünülen Mahmut Burnu Kurganı, kaçak kazılarla tahrip (Özfirat 2014, s. 211) edilmiştir.

Dertek Kurganları

Doğubayazıt ilçesine bağlı Dertek beldesinde yer alan (Dadak, 2019) Dertek Kurganlarının yapısal özelliklerinden dolayı Orta Tunç Çağı'na ait oldukları düşünülmektedir. 2007 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen Dertek Kurganlarının boyut olarak büyük oldukları (Özfirat, 2014, s. 215) anlaşılmıştır. Bununla beraber herhangi bir buluntunun ele geçmediği Dertek

Kurganları, muhtemelen Bozkurt'ta ortaya çıkarılan Orta Tunç Çağı'na ait mezarlığın devamı (Özfirat, 2014, s. 215) niteliğindedir.

Aynı zamanda Doğubayazıt ilçesine bağlı Gölyüzü Köyünün 2 km batısındaki Ömerağa-Gölyüzü Kurganları (Özfirat, 2017, s. 82; Dadak, 2019, s. 155); Çetenli Köyünde Çetenli Kurganları (Özfirat, 2008, s. 203; Çetin, 2013, s. 14; Dadak, 2019, s. 155) kalenin eteklerinde Hasanbey Kurganları (Özfirat & Marro, 2007, s. 12) Doğubayazıt'ta bulunan Mısın Kurganları (Dadak, 2019, s. 142) Göze Mevkii'nde Zırdakolu/Göze Kurganları (Özfirat & Marro, 2007, s. 9; Dadak, 2019, s. 156); Tepe Kale'nin 500 m. kadar güneyinde, Kervane Mevkii Kurganları (Özfirat & Marro, 2004, s. 19; Dadak, 2019, s. 156) Doğubayazıt- Balık Gölü yolunun üzerinde çok yüksek olmayan bir kayalık tepe üzerinde Şehit Tepe Kurganı 1 (Özfirat, 2001, ss. 71-73) yer almaktadır.

Mezarlık Alanları

Ağrı ili Tutak ilçesi, Dorukdibi Köyü'nde yer alan Dorukdibi Höyüğü'nün batı yamacında Erken Tunç Çağı'na ait mezarlık alanı (Özfirat, 2009a, s. 347; Parlıtı 2019, s. 214) tespit edildi. Bu mezarlık alanında yuvarlak ve dikdörtgen plana sahip taş örgü sanduka mezarlar (Özfirat, 2007, s. 347; Parlıtı 2019, s. 214) vardır. Ağrı ili Patnos ilçesi Gönlüaçık köyünde yer alan Gönlüaçık Kalesinde tespit edilen (Özfirat, 2009c, s. 459-460) mezarlıkta, Erken Tunç Çağından itibaren kullanıldığı anlaşılan çoğunlukla basit toprak ve taş örgü mezarlar tespit edildi. Ancak az sayıda taş örgü şeklinde yapılmış, üstleri iri kapak taşları ile örtülmüş iki adet oda mezarda (Özfirat, 2009c, s. 459-460; Parlıtı, 2019, s.219) ortaya çıkarıldı.

Ağrı ilinde, Geç Tunç Çağından başlayıp Demir Çağı boyunca kullanılan, yanyana, işlenmemiş küçük taşlardan alçak yığma tepelere sahip (Özfirat & Marro, 2004, s. 18), çapları 3-4 m. olan mezarlık alanları tespit edildi. Doğubayazıt ilçesinde yer alan Tepe Kale mezar alanı, (Özfirat & Marro, 2004, s. 19) Sağlıksuyu Köyü (Subaşı ve Şorik) mezar alanı (Özfirat & Marro, 2004, s. 303), Hasanbey ve Kertenkele mezar alanı (Özfirat & Marro, 2008, s. 202-203) Geç Tunç Çağı/ Erken Demir Çağı için en iyi örnekleri teşkil etmektedir. Yine Doğubayazıt'ta yer alan Hasanbey, Ankon, Karaburun, Eski Değirmen, Gelesor ve Çetenli mezar alanları Orta Demir Çağ'da (Özfirat & Marro, 2007, s. 12; Dadak, 2019, s. 64) kullanım gördükleri tespit edilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Kafkaslardan Anadolu'ya geçiş güzergâhında yer alan Ağrı, Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşim görmeye başlamıştır. Bölgede İlk Tunç Çağı'ndan, Demir Çağı'na kadar Karaz Kültürü etkili olurken, Demir Çağı'nda bölgeye Urartuların hakim olduğu anlaşılmıştır. Karaz Kültüründe en yaygın mezar olarak kurganlar ile karşılaşılmıştır. Kurganlar dışında, höyüklerin ve kalelerin eteklerinde, yerleşim alanlarının yakınlarında mezarlık alanları görülmüştür. Bu mezarlık alanlarında karşılaşılan mezarlar, extramural yuvarlak ve dikdörtgen plana

sahip taş örgü sanduka mezarlar, oda mezarlar, çoğunlukla ise basit toprak ve taş örgü mezarlar şeklindedir. Ağrı ilinde tespit edilen ve çoğunluğu soyulmuş olarak karşımıza çıkan kurganların en önemlileri, Suluçem, Yaygınyurt ve Bozkurt Kurganları'dır.

Doğubayazıt ilçe merkezine 30 km uzaklıkta bulunan Suluçem yakınlarında, Güllüce Köyü'nde tespit edilen Tunç Çağı'na ait, 6 adet kurgandan en ilginç IV nolu kurgandır. Yapımında taş ve toprağın kullanıldığı bu kurgan, merkezi bir tepe ve bunun etrafındaki küçük taş kurganlardan oluşmuştur. VI nolu kurganda ise, doğu-batı yönünde uzanan sal taşı kapak ile örtülü bir taş sandık mezar ve boyalı seramikler tespit edilmiştir. Tek kişilik bir gömünün yapıldığı bu mezar bir yöneticiye ait olmalıydı. Doğubayazıt-İran yolunun yaklaşık 21 km uzaklıkta bulunan Yaygınyurt Köyü'nün girişinde ve güneydoğusundaki bölgedeki nekropol alanında tespit edilen, 28 kurgan, Orta Tunç Çağından başlayarak Son Tunç ve Demir Çağı'na kadar kullanım görmüştür. Ağrı ili, Doğubayazıt ilçesinin 16 km. kuzeyinde yer alan Bozkurt mezarlık alanında, 2009-2010 yılları içerisinde tespit edilen 34 kurgandan 18 adetinin kazısı yapılmış ve mezarların çoğunlukla kurgan türünde olduğu tespit edilmiştir. Burada karşımıza çıkan kurganların, işlenmemiş küçük taşlarla yapılmış yığma tepelerin, 0.60 ile 4 m. arasında değişen yükseklikte ve yaklaşık 8 ile 12 m. çapında olmaları ortak özellikleridir. Yığma tepenin altındaki mezarlar taş örgü veya taş sandıktır. Mezarlık alanında, çoğunlukla yüzeyden tespit edilen çanak çömlekler, Orta Tunç ve Son Tunç/Erken Demir Çağı'na ait olduğu anlaşılmıştır. 2009-2010 yıllarında yapılan kazılar sonucu 32 nolu taş sanduka mezarın içinde insan iskeleti ve hayvan iskeletleri tespit edilmiştir. Mezarda bulunan bu hayvan kemikleri, ölü yemeği olarak değerlendirilmiş olup, ölü gömme gelenekleri kapsamında, ölü yemeği hakkında bilgi vermesi yönüyle oldukça önemlidir. Yapılan çalışmalar sonucunda Bozkurt Kurganlarının, Orta Tunç Çağı'ndan itibaren kullanım gördüğü anlaşılmıştır. Ağrı Dağı'nın Doğubayazıt Ovası ile birleşen batı yamacında Melecamî Höyüğü ve Mezarlık 1, yamacın hemen doğusundaki yüksek tepenin güney kısmında Kale I, Kale II, Mezarlık 2, tepenin diğer ucunda kuzeybatı yönde tek ise bir kurgan (Mahmut Burnu) yer alır. Mezarlık 1 alanında, Orta Tunç Çağından (MÖ 2300/2200-1400/1300) başlayarak Son Tunç-Erken Demir Çağı (MÖ 1400/1300-900) boyunca kullanıldığı anlaşılan 32 adet kurgan kazılmıştır. Muhtemelen yönetici sınıfa ait olan bu kurganlar, kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Doğubayazıt ilçesine bağlı Dertek beldesinde yer alan Dertek Kurganlarının yapısal özelliklerinden dolayı Orta Tunç Çağı'na ait oldukları düşünülmektedir. Aynı zamanda Doğubayazıt ilçesine bağlı Gölyüzü Köyünün 2 km batısındaki Ömerağa-Gölyüzü Kurganları, Çetenli Köyünde Çetenli Kurganları, kalenin eteklerinde Hasanbey Kurganları Doğubayazıt'ta bulunan Mısım Kurganları, Göze Mevkii'nde Zırdakolu/Göze Kurganları, Tepe Kale'nin 500 m. kadar güneyinde, Kervane Mevkii Kurganları, Doğubayazıt- Balık Gölü yolunun üzerinde kayalık tepe üzerindeki Şehit Tepe Kurganı 1 yer almaktadır.

Kurganlarda yapılan yüzey araştırması ve kazılarda ele geçen seramikler, bu mezarların Güney Kafkasya ve İran Azerbaycan'ında olduğu gibi Erken Transkafkasya Dönemi'nin sonundan, Orta Demir Çağı'na değin uzanan bir süreç içinde kullanıldıklarını ortaya koymaktadır. Kurganlarda tespit edilen buluntular Güney Kafkasya ve İran Azerbaycan'ı ile oldukça fazla benzerlikler olduğunu ortak bir kültürün bölgede cereyan ettiğini gözler önüne sermektedir.

Yine Ağrı ilinde, Geç Tunç / Erken Demir Çağına ait yanyana, işlenmemiş küçük taşlardan alçak yığma tepelere sahip çapları 3-4 m. olan mezarlık alanları tespit edilmiştir. Bu alanlar, Doğubayazıt ilçesinde yer alan Tepe Kale mezar alanı, Sağlıksuyu Köyü'nde (Subaşı ve Şorik) mezar alanı, Hasanbey ve Kertenkele mezarlık alanlarıdır. Orta Demir Çağı'na ait alçak yığma tepelerden oluşan mezarlık alanları ise Doğubayazıt'ta yer alan Hasanbey, Ankon, Karaburun, Eski Değirmen, Gelesor ve Çetenli'de gün yüzüne çıkarılmıştır. Muhtemelen bu alçak yığma tepe mezarlar, daha çok halkın kullanımına yöneliktir. Ağrı ilinde kurganların yanında, Erken, Orta ve Geç Tunç Çağı'nda yine halk tarafından kullanıldığı düşünülen mezarlık alanları da tespit edilmiştir. Bu mezarlık alanlarından ilki, Ağrı ili Tutak ilçesi, Dorukdibi Höyüğü'nün batı yamacında yer almaktadır. Bu alanda Erken Tunç Çağı'na ait yuvarlak ve dikdörtgen plana sahip taş örgü sanduka mezarlar tespit edilmiştir. Bir diğeri ise, Ağrı ili Patnos ilçesi Gönüaçık Kalesinde, Erken Tunç Çağından itibaren kullanıldığı anlaşılan mezarlıktır. Bu alanda çoğunlukla basit toprak ve taş örgü mezarlar ile az sayıda taş örgü şeklinde yapılmış, üstleri iri kapak taşları ile örtülmüş iki adet oda mezar ortaya çıkarılmıştır.

Kurganlar, kabile reisi, yönetici sınıf ya da halktan zengin kişilere ait genellikle tek kişi için kullanılan, anıtsal mezarlardır. Bunun yanında, höyüklerin yamaçlarında ya da kalelerin eteklerinde tespit edilen, Erken Tunç Çağı'ndan itibaren kullanılmaya başlanan mezarlık alanlarındaki daha basit mezarlara ise, halk gömülmüş olmalıydı. Burada tespit edilen kurganlar ve daha basit mezarlardan oluşan mezarlık alanları, bize yönetici ve aristokrat kesim ile halkın gömüldüğü mezarların farklı olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda bu, Geç Kalkolitik/ Erken Tunç Çağı'ndan itibaren bölgede yaşayan halk arasında sosyal sınıf farkının oluşmaya başlamış olduğunu, açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kaçak kazılar sonucu çok fazla tahrip edilmiş olan kurganlardan, günümüze çok az sayıda buluntu gelmiştir. Kurganların yer aldığı, mezarlık alanının yüzeyinden oldukça fazla seramik parçaları ele geçmiştir. Bu seramik parçaları, muhtemelen tahrip edilmiş olan mezarlara ait ölü hediyeleridir. Mezarlık alanın yüzeyinden ve nadir olarak kurganların içlerinden ele geçen ölü hediyesi olan seramikler, bize ölümden sonraki yaşam inancını göstermektedir. Kurganların şeklinin yuvarlak olması, ana rahmini, yüzeyden dışa taşkın tepelyi anımsatan yüksekliği ise hamile kadının şişkin karnının dıştan görüşünü andırmaktadır. Yani kurganların bu şekli, onların ölümden sonra, yeni bir hayata doğacak şekilde

tasarlanmış oldukları, fikrini akla getirmektedir. Ancak kurganların, küçük tepeleri andırır şekilde yüksek yapılmasının, öncelikli olarak, mezarlara anıtsallık katmak ve mezarda yatan kişinin statü göstergesini vurgulamak amacıyla tasarlandığını unutmamak gerekir.

Bu çalışma sonucunda Ağrı ilinde Geç Kalkolitik/Erken Tunç Çağı'nda birden bire ortaya çıkan Kurganlar, bize bölgeye olan büyük bir göç hareketini göstermektedir. Transkafkasya'dan Anadolu'ya göç yolu üzerinde yer alan Ağrı ili, bu kültürün Anadolu'daki ilk uğrak yerlerinden olmalıdır. Kurganların erken örneklerinin burada tespit edilmesi, bölgenin konumu gereği, Ağrı'nın üstlendiği geçiş bölgesine has stratejik önemi bir kez daha ortaya koymaktadır. Geç Kalkolitik Çağı'nın sonları ile Erken Demir Çağı'nın başına kadar, Karaz Kültürünün her şeyi ile bölgeye hâkim olduğunu, bölgede karşımıza çıkan bu kültüre özgü mezar tipleri çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Altunkaynak, G., Işıklı, M. & Erkmen, M. (2018). Erzurum Ovası'ndan Yeni Kanıtlar Işığında Doğu Anadolu'daki Kura-Aras Ölü Gömme Uygulamalarına Genel Bir Bakış. *TÜBA-AR 2018 Özel Sayı*,73-91.

Arsebük, G. (1974). *Altınova'da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak-Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu*. İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Biber, H. & Çiftçi, Y. (2016). Malazgirt ve Bulanık Ovalarında Erken Transkafkasya Dönemi Yerleşmeleri ve Çanak-Çömlekleri, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 35, 1- 43.

Burney, C. A. (1958). Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age. *Anatolian Studies* VIII, 157-209.

Ceylan, N., (2020) 2019 Yılı Ağrı İli, Patnos İlçesi Yüzey Araştırması. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. Kış Sayısı, 360-373.

Çelik, A. & Aydın, E. (2021.) Fırat- Dicle Havzası Nehir Kollarında Su Kalitesi Karakterizasyonu için Antibiyotik Grubu Tetrasiklin ve Bazı Minerallerin Takibi ve Değerlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Fen Bil. Dergisi* 33(1), 103-113.

Dadak, N. (2019). *Tunç ve Demir Çağlarında Doğubayazıt ve Yakın Çevresi*. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

Efendioğlu, S. (2018). Ağrı İli Ağızlarından Derlemeler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1415-1435.

Işıklı, M.& Ergürer, H. (2017) Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu Bölgesi Kura-Aras Kültürü'nde Mekân ve mekân Kullanımına Dair Gözlemler. *Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu*, 10-12 Ekim 2016, Ankara, 43-64

Işıklı, M. & Köse, S. (2018) A Short History Of The Researches On The East Anatolian Kura-Aras Culture: Two Key Settlements Two Leading Figures, Arslantepe Proceedings of the I. International Archaeology Symposium, Malatya, Turkey , 4 - 06 October 2018, pp.191-202

Kalmış, G. & Karageçi, M.(2021). Tarihe Tanıklık Eden Önemli Yapılar: Yalçinkaya Kaleleri (Patnos). *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(25) , 616-628.

Özfirat, A. (2001). *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özfirat, A. (2002). Doğu Anadolu Yüksek Yaylası'ndan M.Ö.2. Binyıl Kurganları. *Bellekten*, Ankara: TTK. LXVI, (246) 343-350

Özfirat, A. (2008). Bozkurt Kurgan Nekropolü Kazısı”, *Türkiye Arkeolojisi, Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 30. Yıl Anısına*, Ankara.

Özfirat, A. (2009a). Van, Ağrı ve Iğdır İlleri YüzeY Araştırması, 2007. 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Ankara 2009, 345-366.

Özfirat, A. (2009b). Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazıları. *Bellekten*. 73 (268) DOI: 10.37879/bellekten.2009. 635-644.

Özfirat, A. (2009c). Van Gölü Havzası YüzeY Araştırması: Patnos Ovası Demir Çağ Yerleşimleri. *Altan Çilingiroğlu'na Armağan Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.455-477

Özfirat, A. (2011). Van, Ağrı ve Iğdır YüzeY Araştırması, 2010, *AST 29*, Ankara: Kültür Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 155-171.

Özfirat, A. (2012a). Van, Ağrı ve Iğdır İlleri YüzeY Araştırması, 2011, *AST 30*, Ankara: Kültür Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 30 (II) 293-302.

Özfirat, A. (2012b). “Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı, 2009-2010”, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, İsmail Aygöl Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti, Ankara 2012, 533-551.

Özfirat, A. (2017). Eriqua and Minuahinili: An Early Iron Age-Nairı Kingdom and Urartian Province on The Northern Slope of Mt Ağrı (Settlement Complexes at Melekli and Karakoyunlu) Eriqua ve Minuahinili: Ağrı Dağı'nın Kuzey Eteğinde

Bir Erken Demir Çağ-Nairi Krallığı ve Urartu Eyaleti (Melekli ve Karakoyunlu Yerleşim Kompleksleri), *TÜBA-AR* 21, 63-92.

Özfirat, A. & Marro, C. (2004). 2002 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, *AST* 21 (1), Ankara: Kültür Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 15-32.

Özfirat, A.& Marro, M. (2007). 2004 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* (7) 1-20.

Özfirat, A. & Coşkun, N., (2013). Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı, 2012. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. XXXV. Muğla *KST*, (I) 146-158.

Özfirat, A., (2014). Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı (2007-2013). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı XXXVI Gaziantep *KST* (II) 209-226.

Özgül, O. (2016). Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba). *TÜBA-AR* (19) 137-157.

Salvini, M. (1967). *Nairi e Ur(u)atri: Contributa alla Storia della Formazione del regno di Urartu*, Roma.

Sevin, V. (1984). Urartu Mezar Mimarisine Yeni Katkılar. *Anadolu Araştırmaları*. 0 (10), 329-350.

Parlıt, U. (2019). *MÖ III. Binyıl Doğu Anadolu Bölgesi'nin Ölü Gömme Gelenekleri ve Mezar Tipleri*. Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Tarhan, M. T. (1978). *M.Ö. XIII. Yüzyılda "Uruatri" ve "Nairi" Konfederasyonları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi). İstanbul.

Yardımcıel, A. & Gizlenci, E. (2017). Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Ağrı-Doğubayazıt Bölgesi'nin Orta Tunç Çağı Kültürü, *IV. Uluslararası Ağrı Dağı Ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, Ağrı 58-63

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.